

Hva leste de første seminarister på Trondenes?

Andreas Klein

<https://doi.org/10.7557/ottar.8576>

Hva kan de eldste bøkene som er igjen etter Trondenes seminariums bibliotek fortelle oss om de første seminarister? Universitetsbiblioteket ved UiT oppbevarer i dag rester av Norges eldste offentlige lærerskoles bibliotek. Denne teksten tar for seg å svare på spørsmålet om hva de første seminarister på Trondenes kunne ha lest.

Introduksjon

Fra et bok- og bibliotekhistorisk perspektiv var opprettelsen av Trondenes seminarium en stor begivenhet, ikke bare for Nord-Norge, men for det ganske landet. Den intellektuelle forhistorien til seminaret kan fortelles som en historie av, om og med bøker. Gjennom et offentlig lærerseminarium oppsto det et behov for litteratur som ville gi seminaristene og seminarlærerne tilgang til relevant kunnskap. Seminaret trengte et bibliotek.

I dag utgjør restene av seminarets bibliotek den eldste boksamlinga ved UiT Norges arktiske universitet. Likevel er bibliotekets historie før etableringa av seminaret i 1826 og frem til flyttinga fra Trondenes til Tromsø i 1848 bare i liten grad undersøkt. Når man ser på beskrivelsen av skolebygningen på Trondenes, spør det om det i det hele tatt fantes et bibliotek i seminarets

oppstartsfasen? Trygve Lysakers ord om den første tida er talende:

Undervisningen foregikk i en skrøpelig bygning som lå mellom kirken og prestegården, og som i henimot 200 år hadde vært skolestue for konfirmantene. Bygningen var 19 alen lang, $8\frac{1}{4}$ alen bred og $5\frac{1}{2}$ alen høy, og hadde med andre ord en grunnflate på knapt 62 m². Her var innrettet 2 værelser, kjøkken og gang. Det ene av værelsene med en gulvflate på 23 m² og en takhøyde på 2 m., var innrettet til klasserum. De øvrige rummene var leilighet for annenlæreren. Fra gangen førte en stige opp til loftet, hvor høyden under taket var 2 alen på det høyeste. Midt på loftet var seminaristenes matkister stablet opp og på begge sider hadde elevene sine soveplasser. Noen oven fantes ikke på loftet, og det er ikke å undres over at kulden

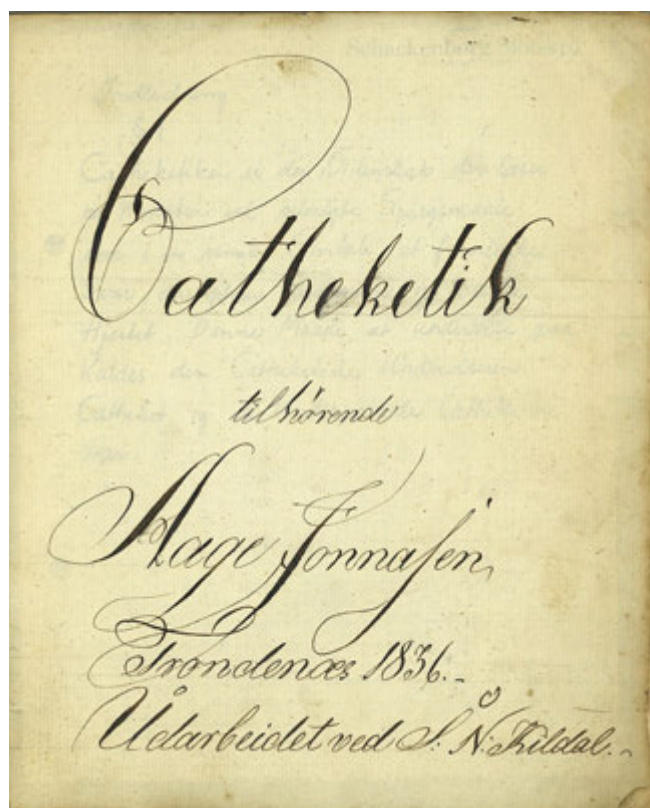

Figur 1. Seminarsamlingas bøker bærer preg av å ha blitt omklassifisert flere ganger. Foto: Andreas Klein

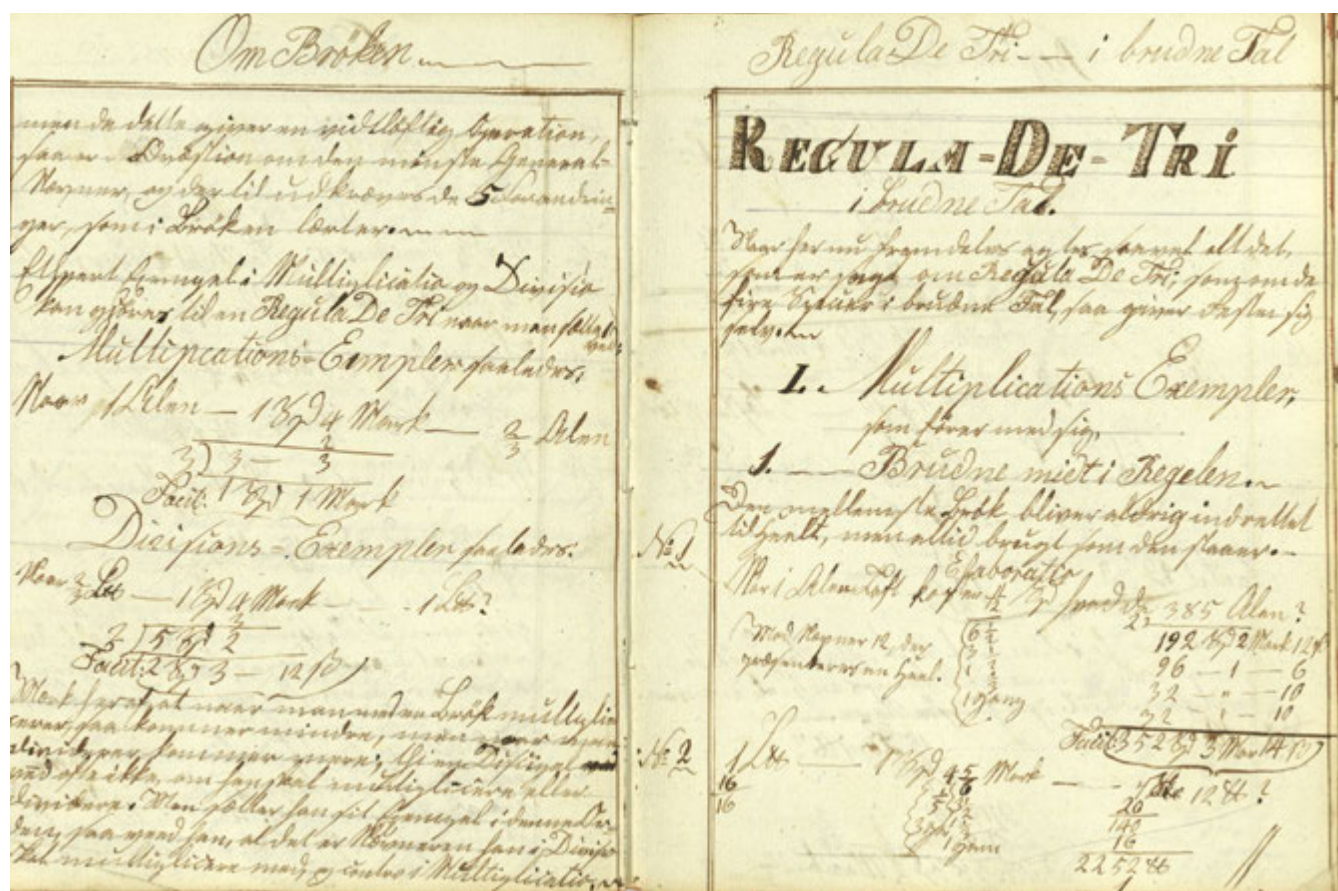
ble plagsom. Snøen føk inn i så store mengder om vinteren at den måtte skuffes ut, og herskarene av mus og rotter gjorde livet surt for de som skulle sove.

Ifølge Lysaker var det slettes ikke tale om et eget bibliotek og dermed ikke heller om en ansatt bibliotekar da de første seminarister begynte å innta Trondenes seminarium. Først i 1836 ble et nytt bygg oppført og etter hvert ble nytt undervisningsmaterieell kjøpt. I arkivet etter henholdsvis Trondenes og Tromsø seminarium som oppbevares på Statsarkivet i Tromsø finnes det en omfattende dokumentasjon av bibliotekvirksomheten i en *Catalog over Tromsø Skoleseminariums Bibliothek, begyndt i Aaret 1849, sluttet den 19de Marts 1865*, men ingen opplysninger om et bibliotek på Trondenes. Dette til tross er det trygt å si at seminaristene ikke bare leste, men til og med skrev bøker.

I 2024 donerte Harstad-slekten Kaarbø to manuskriptbøker til Sør-Troms Museum. Bøkene ble registrert i museets samlinger (STMU-008569 og STMU-008570) og må regnes som sentrale kilder til bok-, lese- og bibliotekhistorien på Trondenes. Opplysningene om disse bøkene er utarbeidet av museets førstekonservator Stephan Kuhn som også sto for registrering og fotografering. Boktitlene

Figur 2: Aage Jonassen Lunds kopibok av Kildals katekisme. STMU-008570. Foto: Stephan Kuhn.

Figur 3: Aritmetikk-boka til Aage Jonassen Lund. STMU-008569. Foto: Stephan Kuhn.

er selvforklarende: *Catheketik* og *Arithmetik*. Fra tittelsidene går det frem at det var Kaarbø-slektingen Aage Jonassen Lund, født 1819 i Steigen og seminarist fra 1836 til 1839, som i sin tid på Trondenes kopierte bøkene. Katekisme-boka er fra 1836 og ifølge tittelsiden «udarbeidet ved S.N. Kildal». *Arithmetik* er datert til 5. august 1837. Med dette vet vi at seminaristenes pensum på Trondenes omfattet i det minste kristendoms lære og matematikk.

Da Høgskolen i Tromsø i 2009 ble en del av Universitetet i Tromsø, ble det eldste akademiske biblioteket i Nord-Norge innlemmet i universitetsbibliotekets samlinger. I 2020, da lærerskolen flyttet fra Mellomveien til et nytt bygg på Campus Breivika, ble samlinga delt i to spesialsamlinger: Seminar-samlinga med bøker tatt inn under seminartida,

det vil si fra 1826 til 1902, og Lærerskolesamlinga med bøker tatt inn etter at Tromsø seminarium skiftet navn til Tromsø offentlige lærerskole i 1902. Det er ikke opplagt at de eldste bøkene er en del av Seminarsamlinga, men her finner vi i all fall bøkene som ble anskaffet først.

Samlingsutvikling er en vesentlig oppgave ved ethvert bibliotek. Bortsett fra tilstandsvurdering og eventuell istandsetting av de bøkene som allerede er en del av samlingene, innebærer dette også innkjøp av relevant litteratur og kassasjon av skadede eller irrelevante bøker. Biblioteker er dynamiske systemer der inventariet forandres over tid. Ikke alt bør eller kan bevares og kassasjon, altså det å gi bort eller kaste utgåtte bøker, må til for å kunne benytte begrensede ressurser på en meningsfull måte. Det er trygt å si at noen av de eldste bøkene

Figur 4. Seminarets eksemplar av Den Norske Low-Bog med tallrike antegnelser. Tittelsiden mangler fullstendig. Foto: Andreas Klein

som dannet grunnbestanden til Trondenes seminarium i 1826 eies i dag av andre eller har forsvunnet. Men hva er igjen, og hvordan kan vi i det hele tatt finne et svar på det innledende spørsmålet?

Bøker som ble trykt etter seminarets tilblivelse i 1826 var selvfølgelig ikke tilgjengelig for det første årskullet. En gjennomgang av katalogen av den såkalte Seminarsamlinga, der bare bøker trykt innen 1826 er tatt med, viser 59 treff. Ei fullstendig liste følger senere i artikkelen. Den allerede nevnte *Catalog over Tromsø Skoleseminariums Bibliothek* viser at mange titler ikke var en del av den opprinnelige samlinga, men lista gir oss en pekepinn på hva slags litteratur ble betraktet som relevant i seminarets oppstartsfase. Utover det må vi ty til spekulasjoner på grunnlag av seminarets oppdrag og institusjonsprofil og den på det tidspunktet tilgjengelige trykte litteraturen.

Politisk, historisk og geografisk litteratur

Den eldste bevarte boka i samlinga er Christian IV av Danmark og Norge (1577–1648) si *Norske Low-Bog*, trykt hos Henrik Waldkirch (d.1629) i København i 1604. Seminarets eksemplar bærer preg av å ha vært i hendene til mange seminarister og seminarlærere, og mest sannsynlig flere andre før dem. Tittelsiden mangler fullstendig og en god del håndskriftlige noter er lagt til. Christian IVs lovbok var tenkt å modernisere Magnus Lagabøtes Landslov av 1274, siden embetsmennene i Danmark-Norge hadde vansker med å tolke Landslovas norrønt og rettspraksisen var blitt vilkårlig. Med sin store interesse for og sine mange reiser i Norge, også i nord, fremmet Christian IV utviklinga av landet gjennom sine 60 år på tronen. Matthias Hagerups (1765–1822) bok *Kristian den 4des Minde* fra 1809 falt dermed rett inn i kategorien av bøker som skulle dyrke både historisk kunnskap og patriotisk bevissthet blant fremtidige lærere i nord. Faktumet at *Den Norske Low-Bog* er med i Seminarsamlinga bør ikke overraske. Bare noen år før etableringa av Trondenes seminarium hadde Norge fått sin egen grunnlov på Eidsvoll. *Kongeriget Norges Grundlov* fra 1814 måtte seminaristene naturligvis ha tilgang til og et av eksemplarene trykt av Jacob Lehmann (1779–1827) i Christiania er bevart i samlinga. Det var forventet at seminaristene skulle tale Norges sak i sine senere embeter og dermed var også litteratur som fremmet dette av interesse. Et godt eksempel er historikeren Tyge Rothe (1731–1795) sine *Tanker om kiærlighed til fædernelandet* som kom ut i 1759 og som regnes som viktig bidrag til utviklinga av nasjonal bevissthet i Danmark-Norge.

Norge fikk først i 1811 et eget universitet, dagens Universitetet i Oslo. Selv om universitetet i Christiania var geografisk langt unna for seminaristene i

Trondenes hadde fortellinga om det første norske universitetet en samlende funksjon. Den kunne leses om i Ludvig Stoud Platou (1778–1833) sine beretninger om nasjonalfesten på 11. desember 1811 i kjølvannet av universitetsstiftelsen, deriblant om feiringene i henholdsvis Nordlands og Finmarkens District. For førstnevnte ble også festsangene og -talen holdt på Tjøtta gård i Alstahaug inkludert.

Hovedmålet med Trondenes seminarium var å utdanne lærere til den samiske befolkninga i nord. Det var avgjørende at uteksaminerte kandidater kjente til landsdelens historie og geografi. Det er derfor klassikere som Gerhard Schønings (1722–1780) avhandling om samene er del av

Figur 5. Frontispisen av Seminarsamlingas nest eldste bok, ei utgave av Det gamle testamente på gresk. Foto: Andreas Klein

samlinga. Tittelen til boka fra 1751 er tidstypisk i lengde og stil:

Forsøg til de nordiske Landes, særdeles Norges, gamle Geographie, hvorved Finmarkens og hos liggende Lapmarkers gamle Grændser og Strekning, Indbyggernes Oprindelse, Landenes Ælde, samt andre saa vel Geographiske som Politiske Omstændigheder undersøges af Gerhard Schøning, Rector i Trondhiems Skole, og Medlem i det Kongl. Danske Selskab til Historiens og Sprogets Forbedring.

Seminarets eksemplar er bundet sammen med et annet verk av Schøning, nemlig reisebeskrivelsen gjennom Trondheim, Gudbrandsdalen og Hedmark i årene 1773 til 1775. Om Finnmarks økonomiske historie kunne seminaristene lære fra Carl Pontoppidans (1748–1822) *Det Finmarkske Magazins Samlinger*, trykt i København i 1790. Senere historiske oversiktsverk som Rasmus Nyerups (1759–1829) *Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider* i fire bind fra 1803 til 1806 eller Christian Magnus Falsen (1782–1830) sin *Geographisk Beskrivelse over Kongeriget Norge* fra 1821 supplerte kunnskapen om Norges historie.

Selvsagt var ikke bare Norge av interesse for seminaristene, og også kunnskap om andre land ble verdsatt. Derfor er flere geografiske oversiktsverk og reisebeskrivelser som omtaler andre deler av verden med i samlinga. Det kan nevnes den tyske lærebokforfatteren Johann Hübner (1668–1731) sin *Fuldstændige Geographie* i tre bind som kom ut på dansk i årene 1743 til 1751. Bind to handler om *Danmark, Norge, Sverrig, Preussen, Polen, Rusland, Ungarn, Tyrkiet, Asia, Africa, og America, og de ube-kiendte Lande*. Andre eksempler er Hans Ancher Kofod (1777–1829) sin *Almindelig verdens-historie i udtog*, publisert 1813, Jørgen Stauning (1739–1814) sine *Iagttagelser over Egypte og Iagttagelser og Efterretninger om Orienten*, trykt i henholdsvis Sorø og København i 1779 og 1787 eller beskrivelsen av reisene i Øst-India av den østerrikske karmelittmunken Paolino da San Bartolomeo (1748–1806).

I læreryrket er det fordelaktig når flere læringsmål kan dekkes samtidig. Et eksempel der både historie- og lesekunnskaper, språkhistorie og litteratur kunne formidles er sagalitteraturens rike tradisjon. Den islandske litteratur- og historienestoren Finnur Magnússon (1781–1847) publiserte bare få år før Trondenes seminarium ble en realitet

←Figur 6. Plansje 72 i Knud Leems Beskrivelse over Finmarkens Lapper, trykt i København i 1767. Fra Universitetsbiblioteket i Tromsøs fargelagte variantutgave.
Foto: Andreas Klein

et firebindsverk om den eldre Edda. En lignende tilnærming tok man til Bibelen og annen kristen litteratur. Her skulle lesekunnskaper, luthersk teologi og et fundert verdigrunnlag læres bort samtidig. Dette tilsvarte oppdraget til seminaret og må betraktes som del av en helhetlig utdannings- og misjonsstrategi i nord. I klassikeren *Den Nordiske Missions-Historie i Nordlandene, Finmarken og Trundhiems Amt til Lappers og Finners Omvendelse* beskriver Hans Hammond (1733–1792) Thomas von Westens (1682–1727) virke blant samene helt opp til hans død. Etableringa av både Seminarium Lapponicum i Trondheim i 1752 og Trondenes seminarium kan sees i sammenheng med virket til von Westen og andre misjonærer i nord. Av kirkehistoriske verk finnes dessuten Ludvig Holberg (1684–1754) sin *Almindelig Kirke-Historie* i to bind fra 1738 og 1740.

Teologisk og pedagogisk litteratur

Bibler og katekismer hørte til den litteraturen de fleste seminarister kanskje hadde mest kjennskap til. Tidlig på 1800-tallet var det ikke enda blitt vanlig med en bibel i hjemmet, men Luthers katekisme ble flittig lest og svarene lært utenat. Denne brukslitteraturen var helt vesentlig for seminarets oppdrag. Et nytt opplag av Det nye testamentet, utgitt av Det Norske Bibelselskap og trykt i London i 1823, er bevart i fire eksemplarer. Nils Vibe Stockfleth (1787–1866) sin oversettelse av Luthers lille katekisme til nordsamisk, trykt i 1837, er bevart i hele 322 eksemplarer i Seminarsamlinga. Den var riktignok ikke tilgjengelig i 1826, men viser igjen til seminarets utdanningsoppdrag og hvor viktig det samiske språket var helt fra institusjonens oppstart. Men hvorfor var det så mange eksemplarer? Ble eksemplarene delt ut til konfirmanter eller skoleelever? Eller kunne ferdig utdannede seminarister kanskje låne det nødvendige antallet katekismer når de reiste til sine skoleelever? Svaret på disse spørsmål er nok at vi ikke vet.

Seminarsamlingas nest eldste bevarte bok er en bibel på gresk, trykt i Leipzig i 1697. For flere bibelske bøker finnes det dessuten egne oversettelser eller utlegninger i samlinga. Prosten i Lofoten og Vesterålen, Erik Andreas Colban (1760–1828), publiserte sin egen oversettelse av Jobs bok fra den hebraiske originalteksten i 1822. Den tyske hebraisk-forskeren og pietisten Johann David Michaelis (1717–1791) sine innføringsverk i Det nye testamentet og kommentert oversettelse av Det gamle testamentet ble fortsatt betraktet som nyttig teologisk litteratur. Det samme gjaldt Rasmus Møllers (1763–1842) *Veiledning til en andægtig og forstandig Læsning* av henholdsvis Det gamle og Det nye testamentet som hadde kommet ut rett før seminarets virksomhet begynte. Seminaristene

Bøger i Seminarsamlinga publisert innen 1826 med hylleplassering i parentes

1. Christian IVs Norske Lovbok. 1604. *Den Norske Lov-Bog, offuerseet, corrigerit oc forbedrit Anno M.DC.IIIII*. Henrich Waldkirch, Kiøbenhaffn. (Seminar 1638)
2. Det gamle testamentet. 1697. *Hē palaia diathēkē kata tous hebdomēkonta = Vetus Testamentum Graece, ex versione Septuaginta interpretum cum Libris apocryphis*. Christopher König, Lipsiae. (Seminar 1928)
3. Robert Boyle. 1738. *Vertheidigung der natürlichen und geoffenbarten Religion, oder Gilbert Burnets Auszug der von Robert Boyle gestifteten Reden, Theil 1*. Im Verlag des Bayreuthischen Wäysenhauses, Leipzig og Bayreuth. (Seminar 1972)
4. Ludvig Holberg. 1738. *Almindelig Kirke-Historie. Fra Christendommens første Begyndelse, Til Lutheri Reformation. Med nogle Anmærkninger, Over de udi Historien omtalte Cyclis og Aars-Beregninger. T. 2*. Trykt udi Hans Kongel. Majestæts og Universitets Bogtrykkerie, af Johann Georg Høpffner, Kiøbenhavn. (Seminar 2011)
5. Ludvig Holberg. 1740. *Almindelig Kirke-Historie. Fra Christendommens første Begyndelse, Til Lutheri Reformation. Med nogle Anmærkninger, Over de udi Historien omtalte Cyclis og Aars-Beregninger, 2 bd*. Jacob Preuss, Kiøbenhavn. (Seminar 51 – to bind sammenbundet)
6. Joachim Lange. 1744. *Lebenslauf [...] von ihm selbst verfasst*. N.N., Halle. (Seminar 1650)
7. Johann Hübner. 1744–1751. *Johann Hübners Fuldstændige Geographie*, 3 bd. Andreas Hartvig Godiche, Kiøbenhavn. (Seminar 146, 147, 148)
8. Gerhard Schøning. 1751. *Forsøg til de nordiske Landes, særdeles Norges, gamle Geographie, hvorved Finmarkens og hosliggende Lapmarkers gamle Grændser og Strekning, Indbyggernes Oprindelse, Landenes Ælde, samt andre saa vel geographiske som politiske Omstændigheder undersøges*. Christoph Georg Glasing, Kiøbenhavn. (Seminar 2211, bundet sammen med nr. 14)
9. Johann Lorenz von Mosheim. 1752. *Sitten-Lehre der Heiligen Schrift 5*. Weygand, Helmstädt. (Seminar 2667)
10. Johann Melchior Goeze. 1758. *Gottgeheilgte Sontags- und Festandachten, Bd. 1*. Johan Andreas Berger og Jacob Bühner Rostock. (Seminar 1951)
11. Tyge Rothe. 1759. *Tanker om kiærlighed til fædernelandet*. N.N., Kiøbenhavn. (Seminar 2738)
12. Knud Leem. 1768. *Lexicon Lapponicum bipartitum, Lapponico-Danico-Latinum & Danico-Latino-Lapponicum. Pars Prima Lapponico-Danico-Latinum*. Impensis Seminarium Lapponicum Fridericiani, Nidrosiae. (Seminar 393)
13. Christian Braunmann Tullin. 1770–1771. *Raadmand Christian Braunman Tullins samtlige Skrifter*. 2 bd. Nicolaus Møller, Kjøbenhavn. (Seminar 1566, 1569)
14. Gerhard Schøning. 1778. *Reise som giennem en Deel af Norge i de Aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestets Kongens Bekostning er giort og beskreven*. Gyldendal, Kiøbenhavn. (Seminar 2211, bundet sammen med nr. 8)
15. Jørgen Stauning. 1779. *Jagttagelser over Egypte, som et tillæg til forhen udgive beskrivelse over Egypten og Nubien*. Jonas Lindgrens Enke, Sorøe. (Seminar 2326)
16. Johann Esaias Silberschlag. 1780–1783. *Johann Esaias Silberschlags Geogenie oder Erklärung der mosaischen Erderschaffung*. 3 bd. Buchhandlung der Realschule, Berlin. (Seminar 2198; tre bind sammenbundet)
17. Jacob Jochims. 1781. *Forsøg til at forbedre Underviisningen i Landsbye-Skolerne*. Jonas Lindgrens Enke, Sorøe. (Seminar 70)
18. Knud Leem & Gerhard Sandberg. 1781. *Lexicon Lapponicum bipartitum, Lapponico-Danico-Latinum & Danico-Latino-Lapponicum, cum indice Latino. Pars Secunda Danico-Latino-Lapponica*. Sumptibus Missionis, Typis Orphanotrophii Regii excudit Gerhardus Giese Salicath, Havniae. (Seminar 432)
19. Esaias Fleischer. 1785. *Conference-Raad og forhen værende Amtmand over Corsøer og Antvorschou Amter Esaias Fleischers Liv og Levnets-Beskrivelse*. Frederik Wilhelm Thiele, Kiøbenhavn. (Seminar 2190; sammenbundet med nr. 21)
20. Johann David Michaelis. 1785. *Oversættelse af det gamle Testament med anmærkninger, af det tydske oversat ved Jens Bech, 1-1. Første og anden Mose-Bog*. N.N., København. (Seminar 2681)
21. Frederik Andreas Pflueg. 1786. *Nota Bene angaaende (S.T.) Hr. Konferenzraad Fleischers Levnetsbeskrivelse, saavidt samme handler om hans Operationer paa det Wordingborgske Distrikt*. Lauritz Christian Simmelkiær, København. (Seminar 2190; sammenbundet med nr. 19)
22. Hans Hammond. 1787. *Den Nordiske Missions-Historie i Nordlandene, Finmarken og Trundhiems Amt til Lappers og Finners Omvendelse, fra første Begyndelse indtil hen udi Aaret 1727, da Lappernes og Finnernes Apostel Thomas von Westen S.S. Theologiae Lector, Notarius Capituli i Trundhiem og Collegii Missionis Vicarius, døde, tilligemed denne udødelige Mands Levnetsbeskrivelse, samt Anhang om de første Missionariis og andre Missionens Medhielpere, uddragne af offentlige Brevskaber og egenhændige Haandskrifter*. Gyldendal, Kiøbenhavn. (Seminar 259)
23. J.C.F. Rist. 1787. *Anweisung für Schulmeister niederer Schulen zur pflichtmässigen Führung ihres Amts*. 2. oppl. Carl Ernst Bohn, Hamburg. (Seminar 368)
24. Jørgen Stauning. 1787. *Jagttagelser og Efterretninger om Orienten, især Egypten og Arabien, uddragne af Hormars, Niebuhrs, Forskaals og Biørnstaahls Reisebeskrivelser, fornemmelig saavidt samme indeholde Besvarelser paa Michaelis Spørgsmaale og Bidrag til Bibelfortolkning*. Gyldendal, Kiøbenhavn. (Seminar 761)

25. Honoré Gabriel Riqueti, comte de Mirabeau. 1789. *Hemmelige Efterretninger om det Berlinske Hof, eller en Reisende Franskmands Brevvexling, fra 5 Juli 1786 til 19 Januarii 1787*. Hegelund, København. (Seminar 291)
26. Carl Pontoppidan. 1790. *Det Finmarkske Magazins Samlinger, Indeholdende Oplysninger og Handels-Bidrage til de i Commercevæsenet nye Indretninger ved Ophævelsen af den forhen Kongelig octroyerede, men for alle inden- og udenrigske friegivne Finmarkske Handel fra 1ste Junii 1789. Ligesom og hvad der til det Oeconomiske ved Exportations- &c Væsenet er henhørende under de Ost- og Vest-Finmarken beliggende Handels-Havne og Factorier m. m. Med geographisk Kaart*. Johann Frederik Schultz, København. (Seminar 2507)
27. Johann David Michaelis. 1790–1791. *Indledning til Det nye Testamentes guddommelige Skrifter*. 2 bd. Gyldendal, København. (Seminar 298, 299)
28. Johann David Michaelis. 1791. *Oversættelse af det gamle Testament med anmærkninger, af det tyske oversat ved Jens Bech, 4-2. Ezechiel og Daniel samt de tolv smaae propheter*. N.N., København. (Seminar 2680)
29. Ernst Friedrich Karl Rosenmüller. 1795. *Ern. Frid. Car. Rosenmülleri Scholia in Vetus Testamentum. Pars prima. Continens genesin et exodum cum mappis geographicis*. Sumtibus Ioh. Ambros. Barthii, Lipsiae. (Seminar 1946)
30. Joh. Reinhold Forster. 1799. *Fra Paolino de San Bartolomeos reise til Ostindien*. Soldin, Kobenhavn. (Seminar 325)
31. Andreas Riem. 1799. *Nye Samling af Reisebeskrivelser og Topographier, til at kiende de forskellige Lande og Folk i Verden – i Hensigt til deres naturlige, politiske og religiøse Tilstand, 1 – Riems Reise igiennem England*. Gyldendal, København. (Seminar 80)
32. Thomas Bugge. 1800. *Thomas Bugge's Reise til Paris i Aarene 1798 og 1799*. Frederik Brummer, København. (Seminar 211)
33. Lauritz Smith. 1800. *Forsøg til en Fuldstændig Lærebygning om Dyrenes Natur og Bestemmelse og Menneskets Pligter mod Dyrene*. Schultz, København. (Seminar 45)
34. Rasmus Nyerup. 1803–1806. *Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider*. 4 bd. Soldin, Kjøbenhavn. (Seminar 285, 286, 287, 288)
35. George Carl Claudius. 1806. *Gedächtnisübungen sowohl für den Privatunterricht der Kinder von zwölf bis vierzehn Jahren als auch für die obern Classen der Bürger und Landschulen*. Friedrich Böhme, Leipzig. (Seminar 2205)
36. Lyder Sagen. 1808. *Dansk Læse- og Declamations-Øvelses-Bog for Børn og Ungdommen*. H. Envoldsen, Bergen. (Seminar 1652)
37. Matthias Hagerup. 1809. *Kristian den 4des Minde. Et Forsøg i den historiske Veltalenhed, ledsaget med oplysende Anmærkninger*. Elisiar Moses Cohen, Kjøbenhavn. (Seminar 309)
38. K.L. Rahbek (utg.). 1811. *Sandsigeren eller den danske huusven: et ugeskrift udgivet af K.L. Rahbek*. Seidelin, København. (Seminar 413)
39. Niels Treschow. 1811. *Elementer til Historiens Philosophie i Forelæsninger holdne Vinteren 1806-1807*. F. Brummer, København. (Seminar 292)
40. Ludvig Stoud Platou. 1812. *Indberetninger om National-Festen den 11te December 1811, i Anledning af Hans Majes tæts Kong Frederik den Sjettes Befaling om et Universitet i Norge*. Jacob Lehmann, Christiania. (Seminar 209)
41. Hans Ancher Kofod. 1813. *Almindelig verdens-historie i udtog*. Coldin, Kjøbenhavn. (Seminar 217)
42. Andreas Wøldike (overs.). 1813. *Spørgsmaale til Børn af et ascetisk Selskab i Zürich*. Hempel, Odense. (Seminar 43)
43. Stortinget. 1814. *Kongeriget Norges Grundlov, given i Rigsforsamlingen paa Eidsvold den 17de Mai 1814 og nu, i Anledning af Norges og Sveriges Rigers Forening, nærmere bestemt i Norges overordentlige Storthing i Christiania den 4de November 1814*. Jacob Lehmann, Christiania. (Seminar 1323)
44. Johan Storm Munch. 1816–1820. *Saga – et Fjerdingsaaers-Skrift*. Jacob Lehmann, Christiania. (Seminar 2184)
45. Simon Kildal. 1818. *Udførlig Religionslærebog for Confirmantere. En frie Omarbeidelse af den forrige udgivne Lærebog*. Jacob Lehmann, Christiania. (Seminar 2637)
46. Frederik Oldenburg. 1818. *Om Gjenfærd eller Gjengangere, filosofisk-historisk betragtet; et Bidrag til Menneskekundskab i Almindelighed, og til Oplysningens og Overtroens Historie i Norden i Særdeleshed*. Frederik Brummer, Kjøbenhavn. (Seminar 219)
47. Stener Johannes Stenersen. 1819. *Udsigt over den Lutherske Reformation, med en Indledning om Kirkens Tilstand før samme. Andre Deel*. Chr. Grøndahl, Christiania. (Seminar 2636)
48. Lyder Sagen. 1820. *Dansk Læsebog for Børn og Ungdommen*. Lars Grønning og Jacob Lehmann, Christiania. (to eksemplarer: Seminar 23, 294)
49. C. Carstensen. 1821. *Handbuch der Katechetik mit besonderer Hinsicht auf den katechetischen Religionsunterricht. Ein Commentar über H. Müllers Lehrbuch der Katechetik, 1*. Hammerich, Altona. (Seminar 151)
50. Christian Magnus Falsen. 1821. *Geographisk Beskrivelse over Kongeriget Norge, og Udsigt over dette lands ældste Historie og Forfatning, som en Inledning til Norges udførligere Historie*. Jacob Lehmann, Christiania. (Seminar 33)

51. Jens Wilken Hornemann. 1821. *Forsøg til en dansk oeconomisk Plantelære. Første Deel*. 3. oppl. Schubothe, Kjøbenhavn. (Seminar 1016)
52. Lyder Sagen. 1821. *Dansk Stilebog eller Stof til skriftlige Forstands- og Sprog-Øvelser for Børn og Ungdommen*. 2. oppl. Chr. Dahl, Bergen. (tre eksemplarer: Seminar 134, 135, 138)
53. Finnur Magnússon. 1821–1823. *Den ældre Edda. En Samling af de nordiske Folks ældste Sagn og Sange*. 4 bd. Gyldendal, Kjøbenhavn. (uten bd. 1, Seminar 981, 982, 1790)
54. Erik Andreas Colban. 1822. *Hjobs bog*. Det Kongl. Norske Videnskabers-Selskab, Trondhjem. (Seminar 296)
55. Det nye testamentet. 1823. *Vor Herres og Frelseres Jesu Christi Nye Testamente*. Norsk Bibelselskab, London. (Fire eksemplarer: Seminar 101, 102, 106, 107)
56. Hector Frederik Janson Estrup. 1823. *Om Trældom i Norden, dens Udspring, Kilder, Beskaffenhed og Ophør – en archæologisk Undersøgelse*. Gyldendal, Kiøbenhavn. (Seminar 214)
57. Rasmus Møller. 1824. *Veiledning til en andægtig og forstandig Læsning av det Nye Testamente – især for ulærde Læsere*. 2. utg. Andreas Seidelin, Kjøbenhavn. (Seminar 104)
58. Bernhard Gottlieb Denzel. 1825–1826. *Einleitung in die Erziehungs- und Unterrichts-Lehre für Volksschullehrer*. 3. oppl. 2 bd. Metzler, Stuttgart. (Seminar 216, 256)
59. Rasmus Møller. 1826. *Veiledning til en andægtig og forstandig Læsning av det Gamle Testamente*. Andreas Seidelin, Kjøbenhavn. (Seminar 2615)

skulle ikke bare vite hva den rette teologien var og hvordan Bibelen skulle forstås, men de skulle også kunne undervise katekismen, religion og bibelkunnskap. Her må spesielt trondenesværingen Simon Kildal d.m. (1761–1822) fremheves. Han var ikke bare en viktig skikkelse i seminarets oppstartsfase, men han hadde alt i 1805 publisert boka *Melk for børn*, der han tok for seg å formidle den kristne tro til barn, før han i 1818 kom med boka *Udførlig Religionslærebog for Confirmantere*, som var basert på førstnevnte barnelærebok.

Mens man i dag har vanskelig med å studere uten gode ferdigheter i engelsk, var det i første halvdel av 1800-tallet tysk som hadde erstattet latin som internasjonalt vitenskapsspråk. Andaktstekstene til hamburgeren Johann Melchior Goeze (1717–1786), utgitt i 1758, ble lest i original akkurat som Johann Lorenz von Mosheim (1694–1755) sin *Sitten-Lehre der Heiligen Schrift* (Den hellige skrifts sedelære) og Carsten Carstensen (1782–1836) sin katekismelærebok. Også deler av den pedagogiske litteraturen var på tysk. Johann Christoph Friedrich Rist (1735–1807) sin *Anweisung für Schulmeister niederer Schulen zur pflichtmässigen Führung ihres Amtes* (Veiledning for skolelærere ved lavere skoler til plikttoppfyllende yrkesutøvelse) kan trekkes frem som altomfattende fremstilling av hvordan en lærer bør forstå rollen sin og hva slags kunnskap som bør formidles. Flere eksempler på denne typen didaktisk litteratur er dansken Jacob Jochims (1719–1790) sitt *Forsøg til*

at forbedre Underviisningen i Landsbye-Skolerne, George Carl Claudius (1757–1815) sine *Gedächtnisübungen* (Hukommelsesøvelser) eller Bernhard Gottlieb Denzels (1773–1836) *Einleitung in die Erziehungs- und Unterrichts-Lehre für Volksschullehrer* (Innføring i oppdragelses- og undervisningslære for folkeskolelærere), som kom ut i et tredje opplag i 1825 og 1826.

For skrive- og leseopplæringa kunne seminarisene ty til lærebøkene av den kjente norske forfatteren og skolemannen Lyder Sagen (1777–1850). Sagens *Dansk Læse- og Declamations-Øvelses-Bog for Børn og Ungdommen* fra 1808, *Dansk Læsebog for Børn og Ungdommen* fra 1820, der to eksemplarer er bevart, og *Dansk Stilebog eller Stof til skriftlige Forstands- og Sprog-Øvelser for Børn og Ungdommen* fra 1821, der tre eksemplarer er bevart, ble trykt i Norge. Men hva med samisk?

Samisk litteratur og det som mangler

Overraskende få bøker om samisk språk trykt før 1826 er bevart i Seminarsamlinga. Knud Leem (1697–1774) sitt *Lexicon Lapponicum bipartitum* i to bind, en samisk-dansk-latinsk ordbok, er et unntak. Gitt Leems betydning for den samiske språkforskninga er det vanskelig å forestille seg at andre av hans verk, som for eksempel *En Lappisk Grammatica* (1748) og den tilhørende *Nomenclator* (1756), der han nøyaktig kartlegger dialekten i Porsangerfjorden, ikke var med. Standardverket

Beskrivelse over Finmarkens Lapper fra 1767 er en enda tydeligere kandidat for litteratur man skulle forvente på biblioteket på Trondenes. Det samme gjelder Johannes Schefferus (1621–1679) og hans beskrivelse av samene, *Lapponia*, Carl von Linné (1707–1778) sine tallrike bidrag til botanikken i nord eller Tormod Torfæus (1636–1719) si *Historia Rerum Norvegicarum*, som kom ut i 1711. Vi vet ikke om disse titlene var med i den opprinnelige samlinga. Sannsynligheten for at en del klassikere forsvant fra samlinga i løpet av seminarets historie er svært høy. Kanskje var det nettopp faktumet at samisk spilte en såpass viktig rolle som gjorde at det var disse bøkene som var mest ettertraktet av glømske bibliotekbrukere. Under hver runde med samlingsfornying oppdaterte bibliotekaren dessuten samlingene slik at seminaristene og seminarlærerne alltid hadde den mest aktuelle litteraturen tilgjengelig. Dette er i hvert fall teorien. Som Aage Jonassen Lunds kopibøker viser, kunne praksisen se veldig annerledes ut.

Hva leste seminaristene?

Med utgangspunkt i den bevarte litteraturen i Seminarsamlinga og et søk etter bøker trykt før 1826 er det mulig å identifisere tre kategorier. Seminaristene leste litteratur som omhandla ytre betingelser, skulle bidra til indre dannelse og var orientert mot lokale forhold. Ytre betingelser omfatta det som hadde med stat, historie, geografi og natur å gjøre. Det var viktig for lærerne i nord å kunne forme elevenes forståelse av sin egen plass i verden og i hjemlandet. Den indre dannelsen var tenkt å finne sted på et åndelig og et intellektuelt plan. Ideelt sett ville uteksaminerte seminarister være i stand til å fremme elevenes utvikling på begge plan. Bibelen og teologisk kunnskap ble betraktet som nødvendig og sentral. De lokale forhold betydde i mange tilfeller at læreren måtte fylle flere roller, samtidig som en grunnleggende forståelse for lokalbefolkningas levestandard var fordelaktig. Den samiske kulturen var et viktig bakteppe. Som det store settet med Luthers lille katekisme på samisk fra 1837 viser, skulle seminaristene forberedes til å innta en aktiv rolle i bygdene, fiskeværerne og byene i nord. Ei bevisføring om seminaristenes lesevaner generelt er derimot vanskelig om ikke umulig. Kildegrunnlaget er for tynt. Til tross for det kan gjennomgangen av det som er igjen av Seminarsamlinga gi oss en bedre forståelse av hva seminaristene lærte, om ikke leste.

Litteratur:

- Barlindhaug, K. J. 1926. *Tromsø offentlige lærerskole i 100 år*. Lærerskolen, Tromsø.
- Brekke, M. (red.) 1999. *Lærerutdanninga i Tromsø. Seminarium – lærerskole – høgskole*. Høgskolen i Tromsø, avdeling for lærerutdanning, Tromsø.
- Dahl, H. 1976. *Tromsø Offentlige Lærerskole i 150 år*. Lærerskolen, Tromsø.
- Lysaker, T. (red.) 1958. *Trondenes bygdebok. Trondenes sogns historie*. Trondenes bygdebok nemnd, Harstad.

Forfatter:

Andreas Klein er førstebibliotekar ved UiT og har ansvar for specialsamlingene og har sin forskningsinteresse i bok- og bibliotekshistorie og vitenskapshistorie

E-post: andreas.klein@uit.no
<https://orcid.org/0000-0003-2235-3694>